

УДК 657.1

Самоїл Т.В., Хомуляк Т.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка
АКТУАЛЬНІСТЬ ЗМІН ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Samoil T., Khomulyak T.

Lviv National University named after Ivan Franko
RELEVANCE OF CHANGES TO THE TAX SYSTEM OF UKRAINE

Російська агресія загострила незліченну кількість проблем України, зокрема наповнення державного бюджету. Війна на виснаження - випробування як безпосередньо військових, так і економічних потужностей сторін.

З початку війни вітчизняна влада вдалась до скорочення чи і скасування низки податків, або принаймні відтермінування їх сплати, але уже з травня курс діаметрально змінився. Війна не завершиться за кілька місяців, а допомога ззовні не буде ані безлімітною, ані навіть вчасною.

Змагання між лобістами механічного підвищення і так само механічного зниження податків відволікає увагу від задавненої потреби системного реформування податкової системи в Україні. Саме така реформа мала би покласти край старій моделі, яка, з одного боку, підривала мотивацію до сплати податків тими, хто це робив, забезпечувала вкрай нерівномірний їх розподіл серед платників, і водночас підривала здатність держави ефективно виконувати свої ключові функції та не сприяла нарощуванню виробництва в країні [3].

Воєнний шок справді міг би дати поштовх змінам, навіть якщо їх безпосередній запуск і відбувся б після завершення бойових дій. Війна «усе списує» і водночас увиразнює накопичені вади. Вона справді змусила збільшити видатки на раніше хронічно недофінансовані сфери. Однак проблеми із здатністю держави їх фінансувати на належному рівні існували завжди. І це одна з ключових причин того, чому українська армія не має сьогодні оснащення в необхідній кількості.

Ці проблеми зі здатністю держави адекватно виконувати власні критично важливі функції, і відповідно забезпечувати їх фінансово, нікуди не подінуться навіть у разі успішного завершення війни. Про жодну суттєву зовнішню підтримку на поточні видатки у мирний час після завершення війни розраховувати не доводиться [4].

Доходи бюджету в 2022 року покривали заледве половину відповідної суми. І з часом ситуація лише погіршується. За перші пів року війни, щоб компенсувати розрив між доходами з витратами довелося до 25 серпня залучити з різних джерел еквівалент 970 млрд грн.

Певне зростання частки зовнішнього фінансування розпочалося лише із кінця червня (сукупно його обсяг з 15 червня до 25 серпня склав \$10,3 млрд). Проте у безповоротній формі власне допомоги (грантів) воно продовжує надходити лише від двох країн. З кінця червня \$6 млрд грантів надали США та ще на \$0,7 млрд Німеччина. У результаті загальний обсяг наданих ними грантів з початку війни сягнув відповідно \$7 млрд та €1 млрд.

Від усіх інших безповоротної допомоги навіть від 24 лютого надійшло незрівнянно менше – близько \$0,4 млрд, а саме: від Європейського союзу – \$0,13 млрд, Великої Британії – €0,13 та Італії – €0,12. Ще від \$5 до \$23 млн було отримано (у порядку зростання) від Латвії, Литви, Австрії, Норвегії та Данії [6].

Проте наразі нажаль немає жодних підстав розраховувати на значну безповоротну допомогу для покриття дефіциту бюджету від більшості із них у подальшому.

На тлі критичної ситуації із державними фінансами нещодавно оприлюднена пропозиція радикального зниження або й повного скасування мало не усіх податків і

зборів, які є в Україні, виглядає небезпечним популізмом. Вона передбачає зниження ставок податку на прибуток та доходи фізичних осіб із нинішніх 18% до 10%, ПДВ – із нинішніх 20% до 10% (відтак її уже охрестили як модель «10-10-10»).

Єдиний соціальний внесок, який становить основу наповнення Пенсійного фонду та виплат лікарняних і по безробіттю пропонується взагалі скасувати.

Основним компенсатором, який пропонується проектом «10-10-10» називається «сплата податків усіма» [5].

Реформування податкової системи не може йти шляхом підриву здатності держави ефективно і в необхідному обсязі виконувати необхідні функції. Пріоритетом має бути більш рівномірний розподіл податкового тягаря, а також створення стимулів для збільшення виробництва товарів і послуг в країні.

Наявна модель оподаткування роками демонструє дедалі нижчу ефективність в умовах масштабної тінізації економіки, зростання частки самозайнятих, працівників малого бізнесу та неофіційно працевлаштованих громадян. Податки з доходів фізичних осіб та підприємств до бюджету уже зараз надходять головним чином із заробітних плат працівників державного сектору та держпідприємств [1].

Головним реальним податком на тіньові доходи залишаються фактично лише податки на споживання – ПДВ та акцизи, усе ще меншою мірою – на майно. Окрім того, ПДВ також є основним інструментом оподаткування імпорту в умовах символічних мит та усе більшої частки у ньому товарів, які завозяться із країн, що мають із нами зону вільної торгівлі.

Низька ефективність та нерівномірно, несправедливо розподілений тягар прямих податків є ключовою проблемою української податкової системи. Ігри зі ставками, їх зниження чи підвищення в умовах, коли неможливо встановити реальну базу оподаткування за межами державного сектору, не зарадять. Натомість ефект здатна принести податкова модель, яка якщо не повністю позбавить, то принаймні мінімізує мотивацію та можливості для приховування доходів фізичних осіб чи підприємств [2].

Фіксований податок (можна назвати його наприклад «єдиним», як зараз це є у частини ФОПів) становив би близько 19,6 тис грн на рік із кожного працездатного громадянина. Незалежно від того, де та в який спосіб він чи вона заробляє собі на життя. І в подальшому такий податок індексувався би зі зростанням мінімальної заробітної платні. Його сплата має бути обов'язковою для всіх працездатних громадян незалежно від того, де й чим вони зайняті чи не зайняті взагалі. Але водночас, сплативши його, будь-який резидент був би позбавлений необхідності приховувати свої доходи чи доводити їх законність.

Сплата такого «єдиного податку» усіма працездатними громадянами загалом цілком компенсувала би нинішні доходи від ПДФО та військового збору. А можливо була би навіть дещо більшою. При цьому були б позбавлені будь-якого сенсу як приховування доходів, так і покладено край несправедливому розподілу податкового тягаря між тими, хто отримує «білі» й приховані доходи.

Як «бонус» така зміна оподаткування стимулювала би до економічної активності тих громадян, які наразі уникають будь-якої праці, претендуючи при цьому на отримання принаймні базових благ від держави.

Перелік підстав для звільнення від нього усіх податкових резидентів України має бути чітко визначений і не корупціогенним. Наприклад може йтися лише про тих, хто не може працювати за станом здоров'я, перебуває у відпустці по догляду за дитиною до 3 років чи здобуває освіту на денній формі навчання. Якщо ж люди тимчасово не мають роботи і перебувають на обліку в Державному центрі зайнятості, то так само могли би бути позбавленні необхідності сплачувати «єдиний податок», але лише доки не

отримають від нього пропозицію із щонайменше офіційною мінімальною заробітною платнею.

Такий підхід мав би бути застосований і до сплати ЄСВ. Обов'язкова його частина сплачувалася би усіма резидентами працездатного віку із тими ж виключеннями, що й для сплати «єдиного» податку. При цьому розмір обов'язкового ЄСВ встановлений у розмірі 20% від мінімальної зарплатні-брутто дозволяв би у майбутньому претендувати лише на мінімальну пенсію. Відкритою опцією для тих, хто має бажання отримувати більше, була би сплата додатково добровільних внесків до Пенсійного фонду, щоб претендувати на вищі пенсійні виплати у майбутньому.

За рахунок того, що обов'язковий ЄСВ матимуть сплачувати усі працездатні громадяни за чітко визначеним винятками, кількість платників зросла би і зібрані суми не були б меншими від тих, які сплачується у вигляді ЄСВ зараз. Щоб далі не перекладати з однієї кишені до іншої, дотуючи ПФ із бюджету, можливий перерозподіл «єдиного» податку із доходів фізичних осіб на користь обов'язкового ЄСВ. Наприклад, шляхом зменшення першого із 20% мінімальної зарплати-брутто до 10-15% і відповідно збільшення другого – до 25-30%.

Це позбавило б би потреби шукати щораз нові методи вичавлювання податкових платежів та соціальних відрахувань із неофіційних доходів громадян. На кшталт пропонованих раніше податків на перевищення доходів над витратами. Податкова не мала би підстав перейматиметься тим, хто і скільки отримує доходу. Така інформація могла би цікавити лише Держстат [3].

В цій моделі оподаткування доходів громадян відсутній принцип пропорційного оподаткування доходів менш і більш заможних. Ті, хто фактично зароблятимуть 5-10 чи навіть 50-100 мінімальних заробітних плат на місяць, сплачуватимуть «єдиного» податку та обов'язкового ЄСВ стільки ж, як і ті, хто отримуватиме, скажімо, від 1 до 3 мінімальних заробітних плат. У відсотках від заробітку бідніші сплачуватимуть незрівнянно більше. Компенсація цієї несправедливості має відбуватися за рахунок податків на споживання та особливо майно.

Пропорційно до витрат кожен споживач сплачує податки у вигляді ПДВ (чи податку з обороту, як наприклад у США) із придбаних товарів і послуг. При цьому надходження від податків на споживання і їх частка у ВВП точно не має зменшуватися. Швидше навпаки. Наприклад у сусідній Угорщині ставка ПДВ і зараз становить 27%, а в низці скандинавських країн 25%. Та навіть в Польщі 23%. Водночас розмір ПДВ може бути диференційований на різні товари і послуги залежно від того чи належать вони до тих, які є першої необхідності чи предметами розкошів. А може й не диференціюватися. Врешті, функція більшого оподаткування тих товарів, які не є товарами першої необхідності, може реалізовуватися стягуванням акцизів.

Акцизи на предмети розкоші або іншу продукцію, яку можуть дозволити собі лише заможні або дуже заможні громадяни мають бути високими і забезпечити різке зростання доходів у державному та зведеному бюджетах.

Крім сплати акцизу при купівлі усіх цих речей, так само має бути передбачено й періодичні додаткові податки на відповідне дороге майно, яке уже перебуває у власності. Особливо важливо робити це в умовах війни, щоб більш справедливо розподілити її тягар, а також зробити менш привабливим демонстрацію багатства і статусу.

Треба встановити нульову ставку ПДВ на основні товари сировинного експорту з України. Насамперед ті, де частка експорту у виробництві перевищує 70-80%. Натомість через ритмічне відшкодування ПДВ потрібно стимулювати експорт продукції із більшою глибиною переробки. Водночас важлива роль має бути у ПДВ і у оподаткуванні імпорту. Готові товари, які наразі на українському ринку на 60-80% чи й

більше є імпортними, мають оподатковуватися за підвищеною ставкою ПДВ. Такий підхід – реальна альтернатива усім дотеперішнім малоефективним спробам провести примусову дегінізацію неофіційних доходів, щоб обкласти їх податком на доходи.

Пріоритетне оподаткування споживання, а не доходів і прибутків мотивуватиме більше заощаджувати й інвестувати, а відтак сприятиме економічному зростанню. Податок на прибуток підприємств найдоцільніше просто скасувати. З державних підприємств у разі виникнення такої необхідності для бюджету, усе одно збережеться можливість отримувати відповідні кошти у вигляді перерахування дивідендів.

Натомість скасування податку на прибуток підприємств для решти компаній може бути компенсоване низкою інших інструментів. Насамперед, збільшенням мінімальної зарплатні-брутто, яке має компенсувати найменш оплачуваним працівникам певне зростання розміру обов'язкового ЄСВ та «єдиного» податку із доходів фізосіб порівняно із їх нинішніми рівнями.

Для бізнесу, який працює у секторах, де він привласнює ренту із природних ресурсів країни, відповідні надприбутки можуть і мають вилучатися до державного бюджету не через податок на прибуток підприємства, а через рентні платежі. І останні потрібно було б значно збільшити порівняно із нинішніми рівнями. Хоч і диференційовано залежно від виду діяльності. Це не лише сприяло би відновленню справедливості.

Природні ресурси ким би вони не експлуатувалися безпосередньо належать усьому суспільству і мають використовуватися у загальних інтересах через інструменти державного бюджету.

В такий спосіб ще й була би додаткова можливість компенсувати частину втрат бюджетів від скасування податку на прибуток підприємств.

Список використаних джерел:

1. Бечко П.К. Податковий менеджмент у системі податкового адміністрування. Економіка та держава. 2021. № 11. С. 79—83.
2. Синчак В.П. Податковий механізм як фінансово-управлінська категорія. Accounting & Finance. 2020. № 87. С. 129—138.
3. Стратегічний план Державної податкової служби України на 2022—2024 роки: [https://tax.gov.ua/diyalnist\\$/plani\\$ta\\$zviti\\$roboti\\$/ 396505.html](https://tax.gov.ua/diyalnist$/plani$ta$zviti$roboti$/ 396505.html).
4. Бюджетна декларація на 2022—2024 роки. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/p_DB.pdf.
5. Український тиждень/Олександр Крамар: Яких змін потребує податкова система України? URL: <https://tyzhden.ua/iakykh-zmin-potrebuie-podatкова-systema-ukrainy>.
6. Якими мають бути стратегічні напрями відбудови національної економіки /Богдан Данилишин / Економічна правда: 1.09.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022>.